

HONZÍKŮV PRŮVODCE PO VÝCHODNÍCH ČECHÁCH

LIDOVÁ ARCHITEKTURA

KRÁLOVÉHRADECKÝ KRAJ

Kde jsi doma?

Označ si místo na mapě.

Lidovým stavitelstvím rozumíme projev řemeslníků a stavitelů, kteří vycházeli z potřeb, představ a tradic venkovského obyvatelstva. Lidová architektura je těsně spjata s prostředím, ve kterém vznikala. Při stavbě se používaly místní zdroje a stavební materiály, převážně dřevo, hlína a kámen, které později nahradila pálená cihla.

Lidové stavby můžeme rozdělit na několik typů:

- ↳ obytné (venkovský dům, usedlost),
- ↳ hospodářské (stodola, chlév, stáj, salaš),
- ↳ výrobní (kovárna, pila, hamr, mlýn),
- ↳ sakrální (kostel, kaplička, zvonice) a
- ↳ veřejné (most, lávka).

Poznáš stavby na obrázcích? Napiš si je.

Řemeslná zručnost a umělecké citění lidových tvůrců dodnes oživují český venkov a vracejí mu malebný ráz. Ve východních Čechách, podobně jako na celém území České republiky, je lidová architektura zastoupena řadou regionálních typů, které dodávají jednotlivým oblastem osobitou tvář.

Pozoruj, jak se od sebe domy na mapě liší.

PODOBA VESNIC

Uspořádání domů ve vesnicích ovlivňoval tvar krajiny, vodní toky, průběh cest i způsob jejich založení. V minulosti tak vznikalo několik typů venkovských sídel. Jejich původní půdorysné uspořádání můžeme i dnes s pomocí map snadno určit.

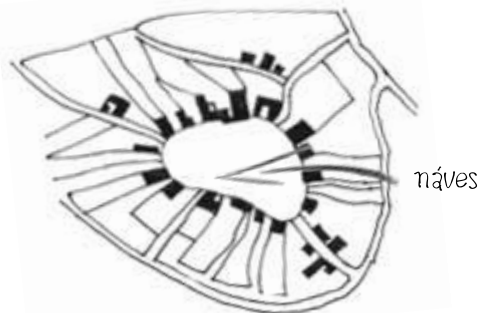
SHLUKOVÉ VSI

Nejstarším typem vsi jsou hromadné (shlukové) vsi. Vyznačují se nepravidelou, nahodilou zástavbou v často členitém a kopcovitém terénu.

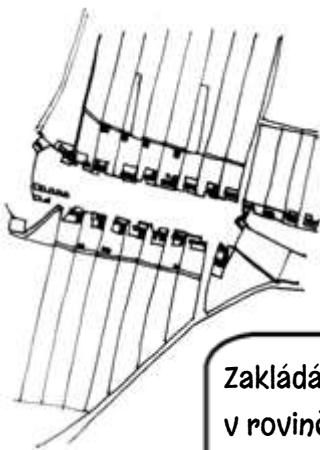

NÁVESNÍ VSI

Návesní vsi jsou nejrozšířenějším vesnickým typem. Do návsi se sbíhají všechny cesty. Návsi jsou různého tvaru – oválného, čtvercového, obdélníkového, trojúhelníkového i nepravidelného. Z doby pozdního středověku se setkáváme i s vesnicemi kruhového půdorysu.

náves

Pane, co to tady děláte?

Zakládám vesnici. Tady v rovině se bude náves dobře vyměřovat!

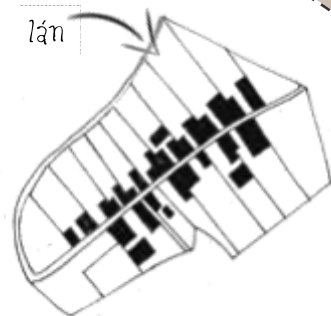
lokátor

LÁNOVÉ VSI

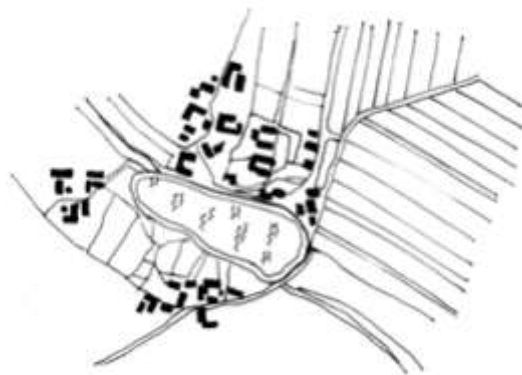
Lesní nebo údolní lánové vsi vznikaly podél cest a potoků v podhorských oblastech. Za každou usedlostí byly dlouhé lány obdělávané půdy, které byly po 2. světové válce většinou sceleny do velkých polí, ale na starých mapách jsou patrné.

lán

DVORCOVÉ VSI

V obtížně přístupných oblastech Orlických hor a Krkonoš jsou zachovány vsi, které vznikly na lesních pasekách; souvislá zástavba byla pouze u kostela, školy nebo hospody.

Zdá se, že předkové byli chytrí a stavěli svoje domy tak, aby je nezničila povodeň.

Zamysli se, na jakém místě jsou domy povodní nejvíc ohrožené?

.....

.....

.....

VESNICKÁ USEDLOST

Takhle může vypadat vesnická zemědělská usedlost, která se většinou skládala z obytného domu a stodoly, ale často také z kolmy, špýcharu (sýpky) nebo výměnku, do kterého se na dožití přestěhoval starý hospodář, když předal hospodářství svému nástupci.

bránou vjížděly vozy do dvora

obytný dům
s chlévem

dvůr

v sýpce (špýcharu) hospodář
skladoval obilí

ve výměnce žili starí
rodiče hospodáře

do stodoly hospodář
ukládal seno a zajížděl
tam s vozy a stroji

Spojiš správně názvy s částmi usedlosti?

Takové nejstarší polygonální stodoly stojí v našem kraji už jenom dvě.

Dřevěných roubených stodol už taky moc není.

Postupně je nahradily jednodušší a levnější stodoly pílířové.

Pílířových stodol se dochovalo nejvíc. Zděné pílře nesou krov se střechou a jsou postaveny z kamene nebo z cihel.

Tohle je půdorys polygonální, tedy mnohoúhelníkové stodoly.

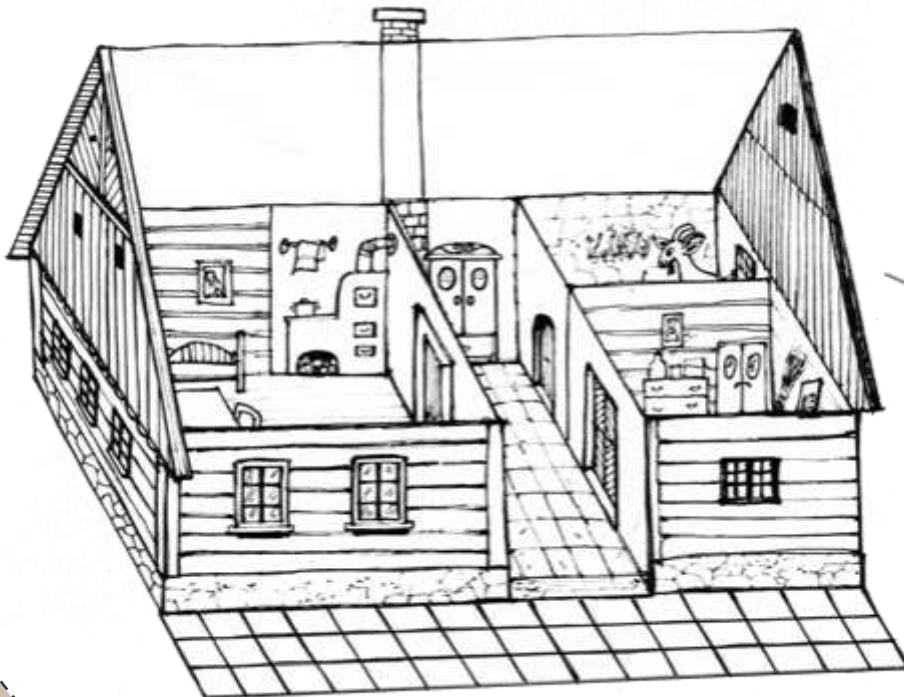
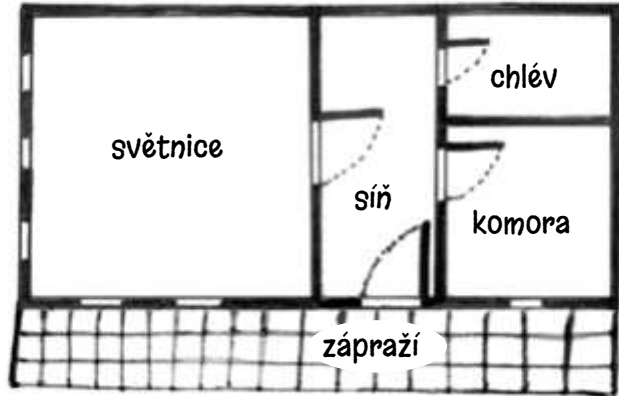
OBYTNÝ DŮM

Jak se liší uspořádání domu předků od domů, ve kterých dnes bydlíme?
Co mají stejné a v čem se liší?

-
-

Půdorys domu. Plné čáry představují stěny, tenké okna a dveře. Ze zápraží krytého střešou se vstupními dveřmi vstupovalo do sítě.

Každý dům měl suchou půdu, na které trochu profukovalo. Většina domů měla i chladný sklep přístupný ze sítě.

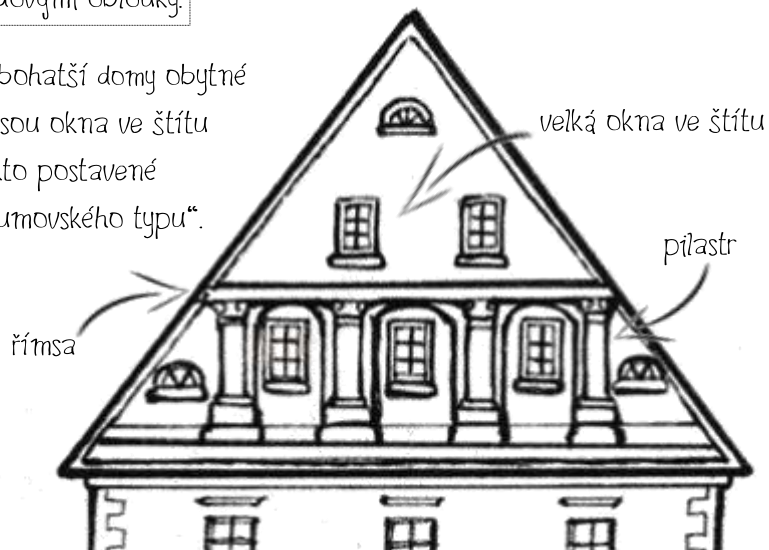
Co si lidé mohli ukládat na půdu a co do sklepa?

-
-
-
-
-
-

BROUMOVSKO

Až do 19. století byla většina venkovských staveb **roubených** nebo **hrázděných**. Tehdy se i venkovaniům začalo dobře dařit a většímu statků si přestavěli do **klasicistní** podoby, často dochované dodnes. Tyto domy mají zděné štíty zdobené **pilastry**, římsami či **arkádovými oblouky**.

Na Broumovsku a částečně i na Policku měly bohatší domy obytné podkroví, takže na rozdíl od jiných regionů jsou okna ve štítu stejně velká a členěná jako v přízemí. Pro takto postavené a zdobené usedlosti se vžil název „statek broumovského typu“.

Ve štítu někdy bývá výklenek se sochou světce.

Co myslíš, proč si obyvatelé domů dávají sochu světce do štítu?

.....

Krytá sedátka vedle vstupních dveří najdeme jen na Broumovsku a Policku.

K čemu ta sedátka mohla sloužit?

-
-

Proč nepostavili boudu i pro kocoura?!

Tohle taky jinde neuvídíš – řada sedláků nechala do svého domu vestavět psí boudy, které vypadají jako maličké domy.

Dům na obrázku je částečně hrázděný a částečně roubený. Poznáš jaké je přízemí a jaké je patro?

Na Broumovsku stojí i hrázděný dům, v našem kraji dochovaný jen vzácně. Hrázděnou stěnu tvoří rámová konstrukce z trámů, které obvykle vytváří čtverce, obdélníky nebo kříže pro větší pevnost stěn. Plochy mezi trámy se vyplňovaly třeba cihlami. Techniku hrázdění do Čech přinesli středověcí němečtí kolonisté pohraničních oblastí. Proto takové domy najdeme převážně zde.

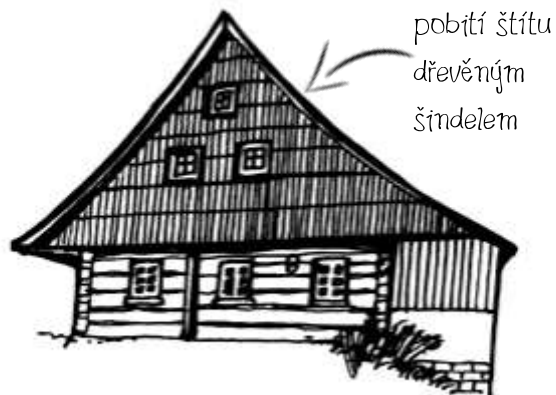
-
-

ORLICKÉ HORY A PODORLICKO

V regionu Orlických hor byla většina staveb až do 19. století dřevěná, roubená. V 19. a 20. století byla velká část usedlostí v převážně zemědělském, bohatším podhůří přestavěna na usedlosti z kamene a cihel. Dodnes zde, zejména na Náchodsku, můžete vidět typický bílý vápenný nátěr roubených stěn, dům tak vypadá podobně jako zděné domy.

V horských vesnicích, kde se lidé často živilí víc sklářstvím a jinými řemesly než zemědělstvím, se dochovalo množství menších roubených chalup řemeslníků a domkářů. Tady lidé nepotřebovali velké chlévy na ustájení dobytka ani stodoly a sýpky na uskladnění sena a obilí. Seno pro králíky nebo pro kozu se často ukládalo na půdu. Lidé si tak na zimu zateplili i strop.

Pro štítů zde bylo typické pobití šindelem, stříšky nad okny a ve spodní části štítu pultová stříška nad stěnou, tzv. podlomení, které chránilo stěnu proti dešti.

A jak se říká téhle stříšce nad čelní stěnou domu?

.....

Štítové chalupy byly a dodnes jsou kryty dřevěným bedněním. Zejména v horách najdeme nejčastěji bednění jednoduché, z prken kladených svisle.

Někteří majitelé si je ale od tesařů nechali udělat zdobené. V regionu Orlických hor můžete častěji než jinde v našem kraji vidět bednění s motivem slunce.

Stěny této roubené chalupy zvenku omítli omítkou a natřeli vápnem. Říká se, že taková chalupa je v kožichu.

Já mám taky svůj kožich. Proč ho ale dali na chalupu?

Už tomu rozumím. Tenhle dům postavili z cihel, asi na místě roubené chalupy. Ale to podlomení si zase udělali, protože se to u nich tak dělá.

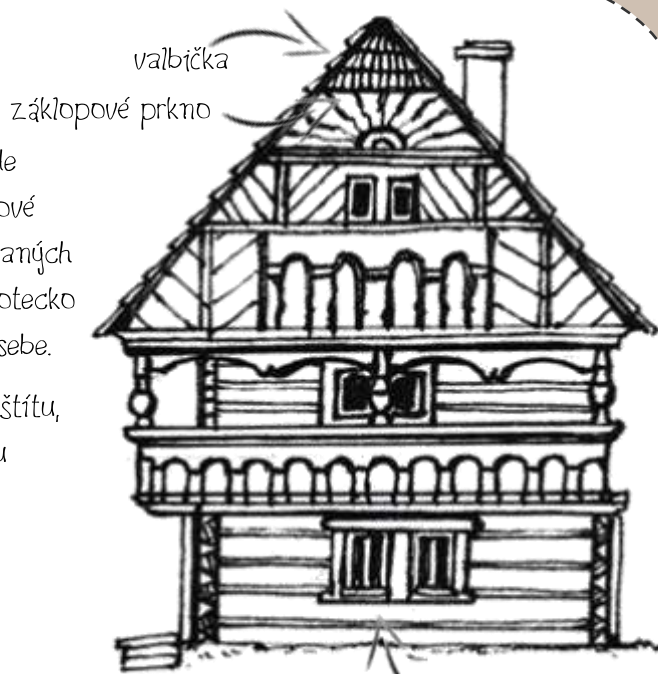
Zamysli se, proč je tenhle dům zděný. Co ho odlišuje od dřevěného domu nahoře?

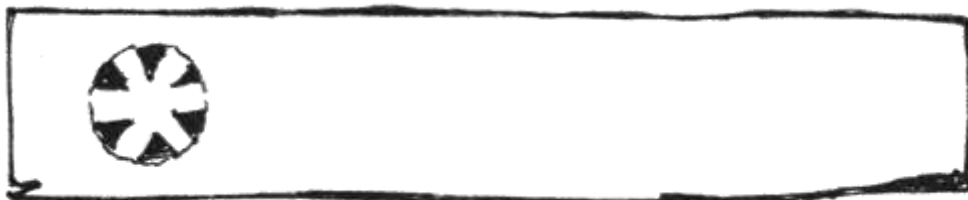
SOBOTECKO

Vedle přízemních domů se na Sobotecku, více než jinde v našem kraji, objevují patrové domy s pavlačí ve štítové i podélné straně. Dřevěné štíty jsou skládány z vyřezávaných prken. Bohatě zdobené byly i pavlače a loubí. Pro Sobotecko jsou typická sdružená okna, tedy dvě okna těsně vedle sebe.

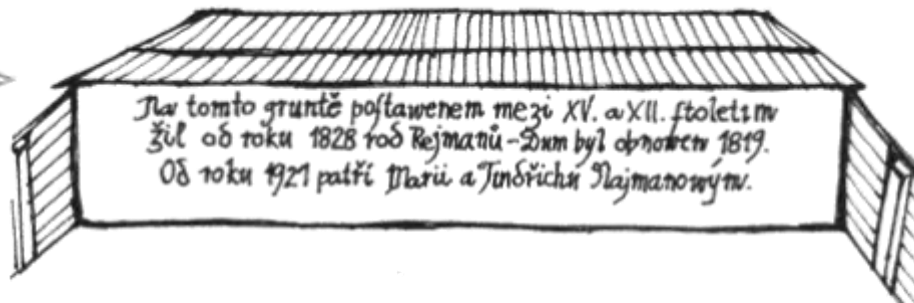
Na záklopovém prkně, které zespoda kryje valbičku ve štítu, se často objevují nápisy s údaji o staviteli a stavebníku domu.

Co bys napsal na záklopové prkno své chalupy ty?

Zkus přepsat nápis na záklopovém prknu.

.....

.....

Pavlače jsou krytou otevřenou chodbou v patře, ze které se vstupovalo do komor nebo sýpků ve vyšším podlaží domu.

roubená stěna
olíčená vápnem

Mnoho nedalekých lomů dodávalo pískovec, nejběžnější stavební kámen na podezdívky.

Sdružená okna byla často rámovaná římsami. Okénka komor byla navíc chráněna kovanými mřížemi.

U obrázku se ztratily popisky. Doplň je.

NOVOPACKO A PODKRKONOŠÍ

Přízemní domy Podkrkonoší měly často bohatě zdobené lomenice. Nejzdobnější můžeme dodnes ve velkém počtu vidět na Novopacku a sousedním Lomnicku. Od 19. století si lidé trámy svých roubených domů často natírali barvami. V Podkrkonoší převládala červená, zelená, šedomodrá, občas se vyskytla i žlutá. Často barvou natírali i zdobný prkenný štít, lomenici.

Lomenice jsou rozděleny vodorovnými římsami až do čtyř pater (etáží). Ty tesar dále rozdělil do menších polí, které pobíl prkny, kladenými vedle sebe svisle nebo šikmo. Mezery mezi prkny na závěr překryl úzkými lištami.

Proč si myslíš, že lidé dávají na komín hlavicí?

.....

Na Novopacku mají zvláštnost – některé lomenice obsahují balustrádu z vyřezávaných svislých prken upevněných mezi římsami; protáhne se za nimi jen kočka, a tak se jí říká „kočičí procházka“.

trám – horní trámy svazují celý dům a často mají přesahující konec ozdobně vyřezaný

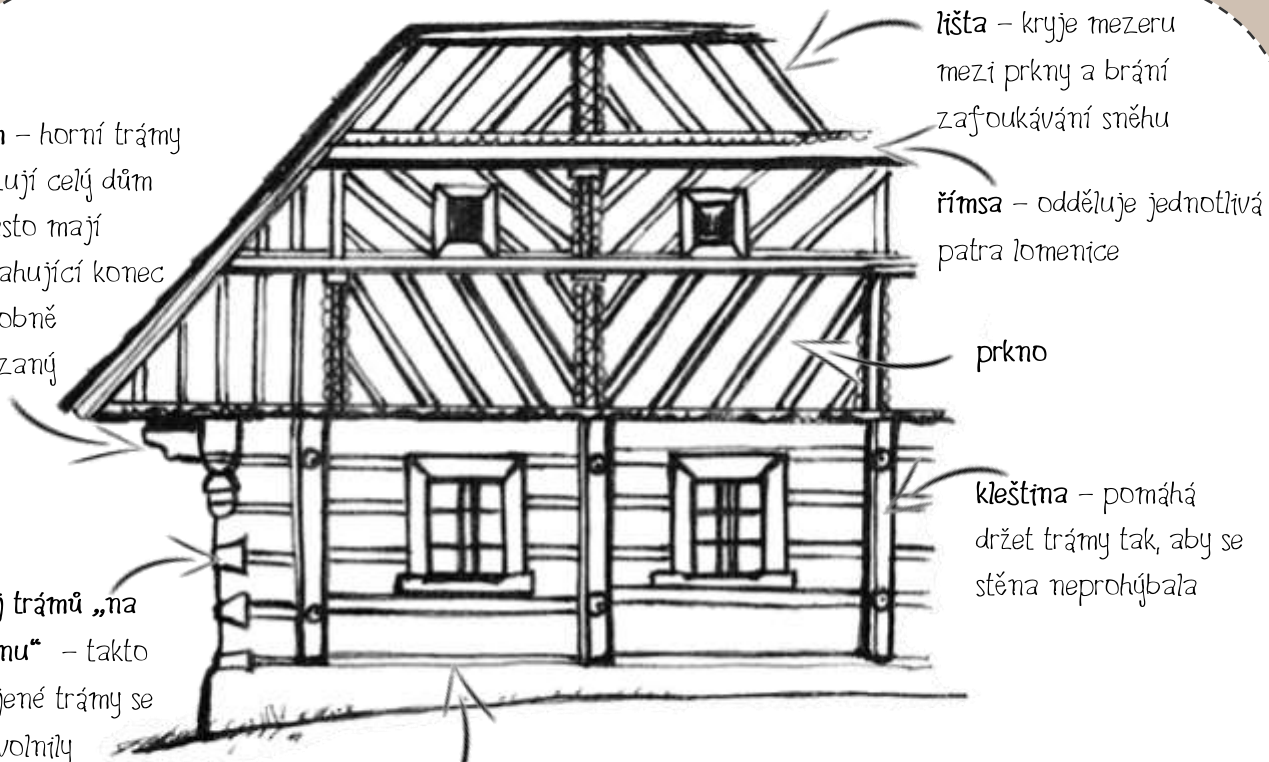
spoj trámů „na rybinu“ – takto spojené trámy se neuvolníly

spára – mezera mezi trámy, byla vyplněná vymazávkou z hlíny a slámy nebo mechem; natírala se vápnem na bílo nebo vápnem se šmolčkou na bledě modro.

Co ti svým tvarem připomíná konec trámu ve spoji „na rybinu“? V názvu spoje je i odpověď.

.....

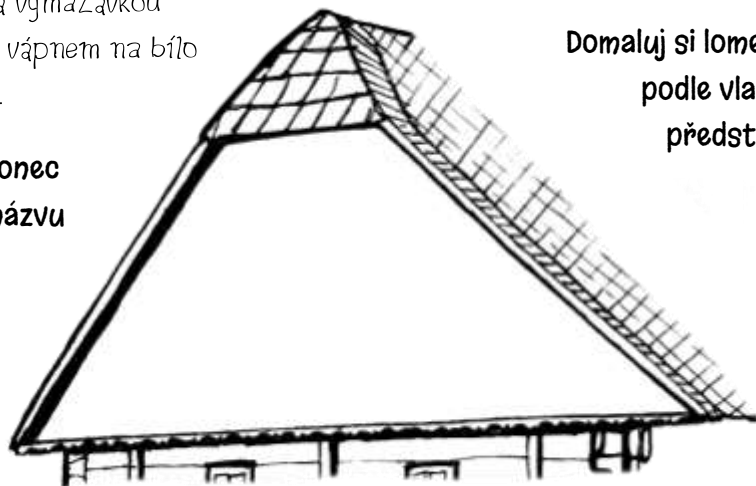
lišta – kryje mezeru mezi prkny a brání zafoukávání sněhu

římsa – odděluje jednotlivá patra lomenice

prkno

kleštiny – pomáhá držet trámy tak, aby se stěna neprohýbala

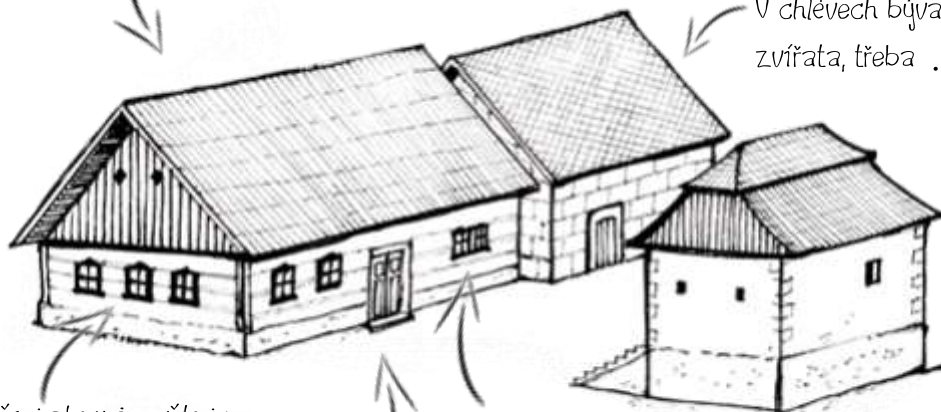
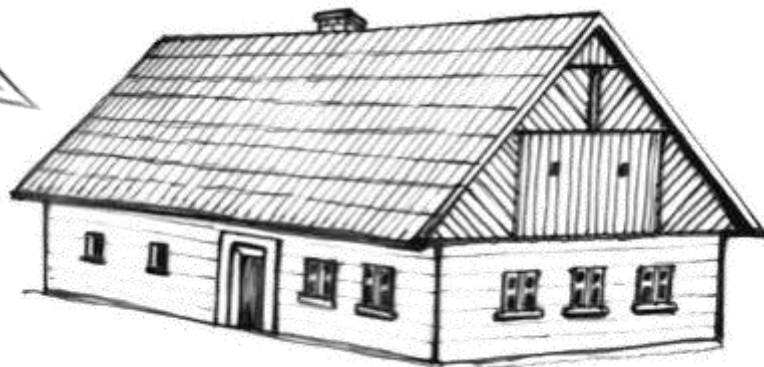
Domaluj si lomenici podle vlastní představy!

KRÁLOVÉHRADECKO

Až do konce 19. století byl na Královéhradecku typický menší roubený přízemní dům obílený vápnem. Za světnicí a síní s černou kuchyní navazovala dvojice komor. Ty sloužily především k uložení šatstva, potravin a náradí, nebo také k přespávání. Za nimi pak dům pokračoval sýpkou pro skladování obilí a chlévy pro ustájení zvířat. Štítů domů zdobily bohaté různě skládané lomenice s vyřezávanými lištami. Takových dřevěných domů se však zachovalo již velmi málo.

Řada polabských domů byla založena na úzkých parcelách. Proto jsou zde dodnes úzké dlouhé domy.

V chlévech bývala různá hospodářská zvířata, třeba

Za těmi okny je světnice.

Vstupní dveře vedou do

Za těmi okny jsou komory, do kterých lidé ukládali

Sýpka sloužila k uložení

Od 19. století v Polabí rychle ustupoval roubený dům zděnému. V zemědělské oblasti byly lesy již dříve vymýceny a přeměněny na úrodná pole, a proto nebyl v blízkém okolí dostatek dříví na stavbu domů. Naopak kvůli zdejšímu jílu vhodnému na výrobu cihel tady byly budovány cihelny, které zajistily dostatek stavebního materiálu na stavbu zděných domů.

Lidé si zde rádi nechávali od zednických mistrů postavit domy se zdobenými štíty. Bohaté zdobení ukazovalo na bohatého majitele. Každý zednický

mistr měl svůj „rukopis“. Podle toho jak je dům vyzdoben se dá poznat, který zednický mistr ho stavěl.

Najdeš shodné zdobné prvky, které používal náš zednický mistr? Označ si je v obrázcích.

TRUTNOVSKO A KRKONOŠE

Podhůří Krkonoš bylo i přes nehostinné podmínky osídleno poměrně brzy. Horníky a uhlíře následovali skláři a zpracovatelé železných rud. Od 13. století začali lidé těžit dřevo a zakládat osady i v samotných Krkonoších. V podhůří i v horách se lidé podomácku živili i tkaním látek. Proto mají domy, kde se tkalcovalo, velké světnice, aby se tam vešel tkalcovský stav, s mnoha okny, aby bylo ve světnici dost světla.

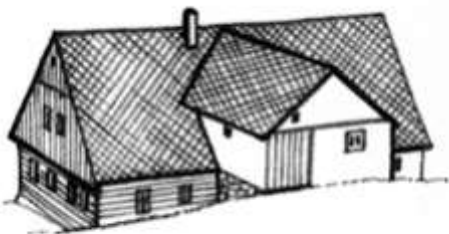
V Podkrkonoší můžete dodnes vidět jinde neobvyklé křížové světničky, roubené místnosti v patře nad vstupem do domu podepřené vyřezávanými sloupy, později také sloupy kamennými nebo zděnými pilíři.

Nad křížovou světničkou není komín. Proč asi?

.....

Život v horách byl vždy těžký. Lidé se však dokázali nepříznivým podmínkám přizpůsobit.

Vysoký sklon svahu, ve kterém stavěli své domy, chytře využili. Poznáš z obrázků jak?

.....

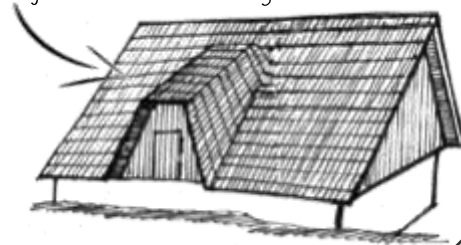

V Horní Malé Úpě a okolí si stavěli neobvyklé vikýře s pultovou střechou a skosenými boky, které jsou součástí střechy.

Proč takové vikýře asi stavěli?

.....

.....

Takhle nějak vypadaly
původní horské boudy

Od 17. století byla vysoko v horách na odlesněných stráních stavěna roubená stavení se seníky a chlévy. Na sousední louky přiháněli pastevci na léto hovězí dobytek a sami zde bydleli. Z těchto letních bud se postupně stávalo celoroční bydlení. Vedle dobytkařství se lidé na horách začali živit i pohostinstvím, protože v 19. století zaměřili romantičtí putovníci, první turisté, i do hor. Z jednoduchých pasterveckých bud se tak často stávaly horské hotely.

Proč je v Krkonoších vchod do domu a část zápraží často kryt bedněným přístavkem?

.....

Horská bouda přestavěná v 19. století pro ubytování turistů.

Vymysli si jméno pro svoji boudu. Můžeš ho doplnit i do obrázku.

.....

Erlebachova bouda, Krausova bouda, Labská bouda, Obří bouda... To jsou některé z názvů bud, další si najdi v mapě.

.....

.....

Podle čeho se boudy nazývaly?

.....

.....

SLOVNÍČEK

Arkáda je v architektuře oblouk nebo častěji řada oblouků na sloupech nebo pilířích. Někdy se jako arkády označuje i arkádová chodba či podloubí, z jedné nebo obou stran oddělená sloupy.

Hamr (z německého Hammer = kladivo) je ocelářská nebo kovářská dílna, která je vybavena kovací m strojem poháněným vodním kolem. Vybavení hamru bylo stejné jako u kovářny.

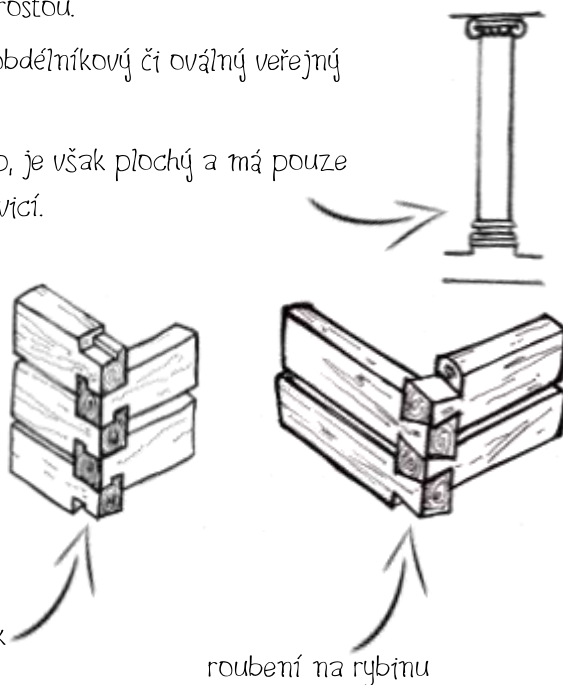
Lán je stará česká plošná i délková jednotka, která se v Českém království používala do konce 18. století, např. jednomu lánu selskému odpovídá 18, 63 hektaru, délková míra lánu je 7 471, 8 m. Přeneseně se lán používá jako název pro pás polí za venkovskými usedlostmi.

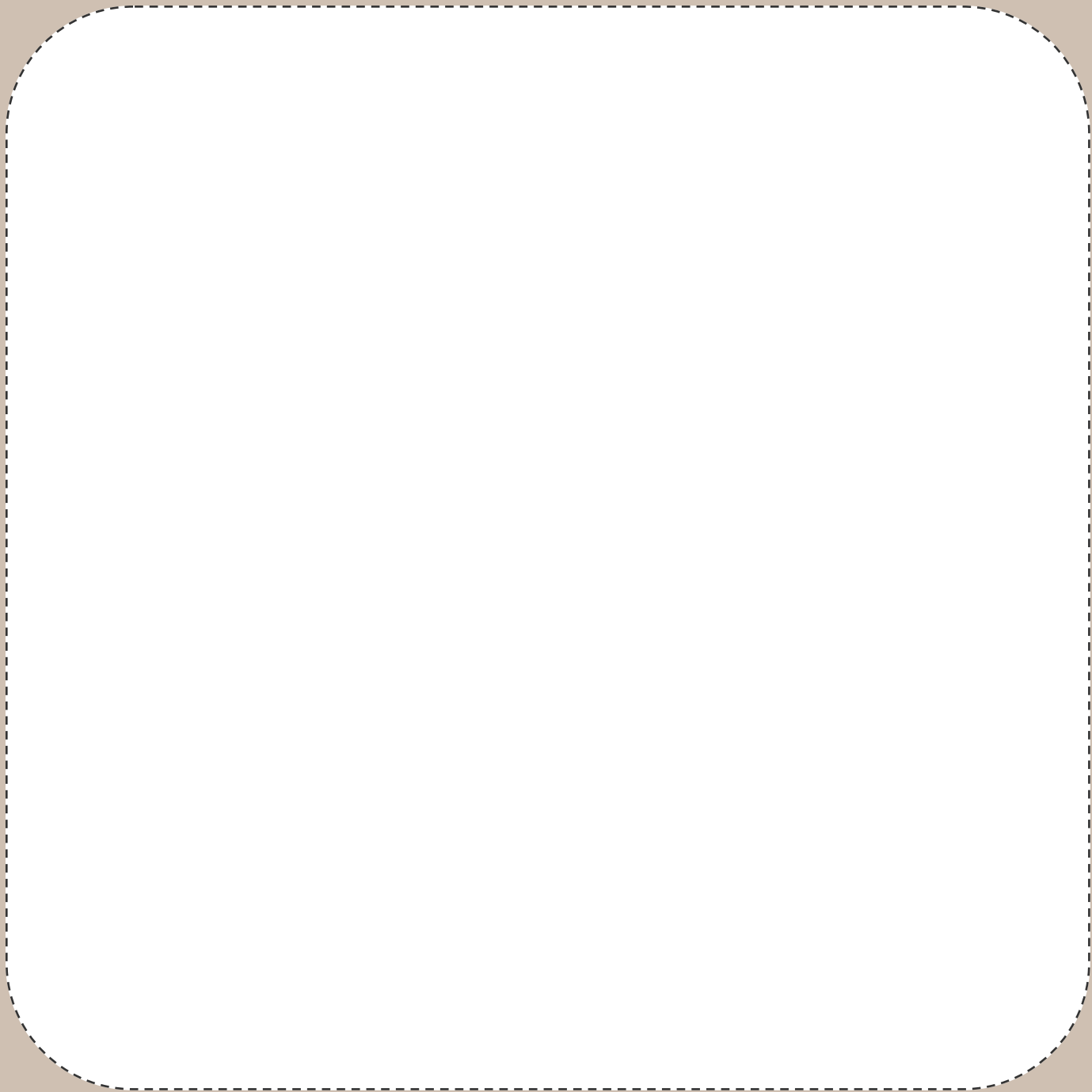
Lokátor pro majitele půdy vyměřil pozemky, na kterých se usadili noví obyvatelé, postavili své domy a půdu začali obdělávat. Lokátor vyměřil i veřejná prostranství – návsi nebo náměstí. Za svou práci získal pozemky, se kterými mohl volně nakládat anebo se mohl stát rychtářem, starostou.

Náves tvoří centrum vesnice. Jedná se o zpravidla pravidelný obdélníkový či oválný veřejný prostor, kolem kterého jsou postaveny jednotlivé usedlosti.

Pilastr je plastický architektonický prvek, který připomíná sloup, je však plochý a má pouze dekorativní účel. Vystupuje ze stěny a je opatřen patkou a hlavicí.

Roubení, roubená stavba (lidově roubenka), dřevěné stěny stavby jsou zbudovány technikou roubení. Trámy, kladené vodorovně na sebe, jsou v rozích spojovány různými typy tesařských vazeb. Původně se používaly kmeny vůbec nebo jen mírně přitesávané, až později se prosadily trámy hraněné, zaručující lepší soudržnost stavby.

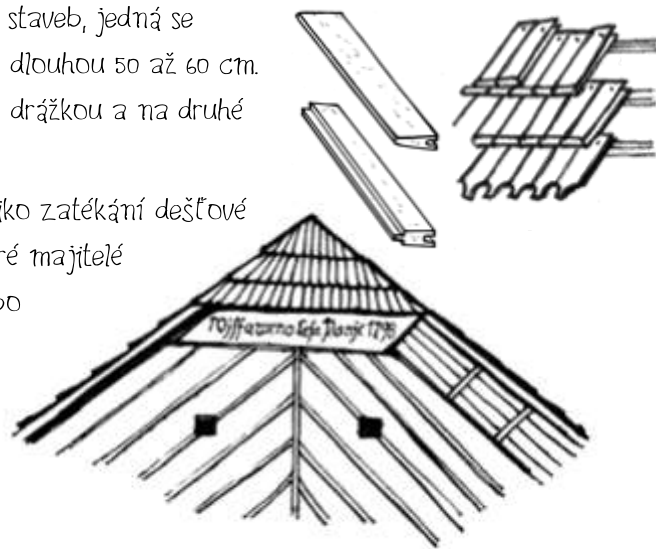

Sakrální stavba (z latinského sacer = svatý), svatostánek, je stavba sloužící pro náboženské úkony. Existuje mnoho různých druhů náboženských staveb, např. katedrála, kostel, kaple, boží muka i kříž u cesty.

Šindel je jednou z tradičních střešních krytín lidových staveb, jedná se o dřevěnou destičku břitovitého tvaru, širokou 8 až 15 a dlouhou 50 až 60 cm. Tloušťka je asi 1,5 až 2,5 cm. Jedna strana je opatřena drážkou a na druhé straně je břit.

Valbička se nachází ve vrcholu štítu domu, snižuje riziko zatékání dešťové vody. Zespoda je kryta tzv. zákopovým prknem, na které majitelé často napsali zprávu o tom, kdy byl dům postaven nebo opraven.

Obrázky nakreslil Viktor Blažek

Texty napsali Jiří Balský, Eva Macková a Jan Tluchoř

Vydal Národní památkový ústav,

územní odborné pracoviště v Josefově v roce 2015

Vytiskla Tiskárna Glos Semily, s.r.o.

ISBN 978-80-905253-6-8